

ІСЛАМ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СПІВІСНУВАННЯ

У статті розглянуто сучасний стан розвитку ісламу на території України. Зокрема, проаналізовано вже сформовану модель християно-ісламських відносин у країні загалом та на Кримському півострові зокрема. Проаналізовано, що ставлення органів влади до православних та мусульман значно відрізняється, що загострює можливість релігійного протистояння. Водночас доведено, що конфлікти переважно пов'язані з певними політичними питаннями, і вкрай рідко носять суто релігійний характер. Висвітлено прагнення мусульман приймати активну участь у науково-богословських та культурно-соціальних заходах, а також у міжрелігійних радах на кшталт Всеукраїнської ради церков та Міжконфесійної ради Криму.

Ключові слова: іслам, мусульмани, християно-ісламські відносини, мечеть, діалог.

Постановка проблеми. Поява мусульман на українських землях зумовлена розміщенням країни на порубіжжі двох цивілізацій – християнської та мусульманської. Іслам на землях України має довгу й складну історію. Послідовники Мухаммада Газі Мансур і Малік Аштер поширювали свою релігію на Кримському півострові ще в VII ст. [1].

Сьогодні розвиток локальних мусульманських громад, що існували в межах певних етнічних груп на Кримському півострові у загальноісторичній перспективі, виглядає як поступово зростаючий процес. У пам'яті українського народу іслам сприймався як релігія чужинців, нападників, тому вважався небажаним у країні. Загалом, до сьогодні не має конкретних відомостей про намагання повернути мусульманами Криму в іслам жителів материкової України, відтак, процес знайомства з цією релігією корінних українців в історичному розрізі був нестабільним [2: 6].

Від репресій 20-30-х рр. і до кінця 80-х рр. XX ст. іслам в Україні, як і більшість інших релігійних груп, був забороненим явищем. Після депортації кримських татар нечисленні общини функціонували лише в окремих містах, переважно на Сході країни. Лише з проголошенням незалежності України мусульмани, отримавши певну свободу, значно активізувалися. Всього за останні 20 років була відновлена потужна мережа ісламських общин, відкрито нові та відреставровані старі мечеті, створені власні школи (*медресе*) [3: 293].

Актуальність дослідження визначається можливою загрозою загострення християно-ісламських відносин на Кримському півострові. Сучасний конфлікт зумовлений негативною спадщиною радянської політики. Сьогодні іслам за чисельністю послідовників є другою після християнства релігією в Україні. Звичайно, в абсолютному вимірі кількістю мусульман не перевищує 2 % всіх мешканців країни, проте іслам є глибоко вкоріненою частиною культури кримських татар, а відтак, він здатен значно впливати на конфліктність вирішення певних питань, в тому числі і релігійних. Це також певною мірою актуалізує тематику дослідження, підсилює актуальність і недостатній рівень наукового розкриття означеної проблеми. Тому подальші дослідження будуть сприяти поглибленню взаємного пізнання християн та мусульман, а також долаанню хибних поглядів, упереджень та фобій.

Мета даної статті – дослідити сформовану модель християно-ісламських відносин в Україні та означити найгостріші питання стосунків двох релігій у реаліях українського життя.

Виклад основного матеріалу. Також до сьогодні залишається не розробленою методологія дослідження християно-ісламських відносин. Так, методологічні аспекти відносин між християнами та мусульманами неодноразово піднімалися українськими дослідниками Л. Владиченко, М. Якубовичем, О. Саганом, О. Кисельовим. Вчені, як правило, аналізують та розкривають загальні релігійні чи конфесійні аспекти цих відносин, рідко звертаючись до українських церковно-політичних особливостей питання. Серед інших вітчизняних учених-ісламологів варто виділити М. Киришко, А. Колодного, В. Шведа, В. Лубського, Е. Муратова. Ці дослідники постійно співпрацюють з "Українським центром ісламознавства" та вносять вагомий внесок у дослідження християно-ісламських стосунків в Україні.

Часто, в наукових дослідженнях українська мусульманська громада (*умма*) розглядається як явище регіонального (кримського, східноукраїнського) характеру. Проте згідно з даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, в 2012 р. в Україні налічувалось 1207 зареєстрованих і незареєстрованих мусульманських релігійних громад (з них більше двохсот зареєстровані за межами Криму) [4]. З одного боку, це лише 3,5 % від загальної кількості релігійних організацій країни, але з іншого – іслам – це друга за чисельністю релігія України. Як зазначають експерти, незважаючи на відсутність достовірних даних про кількість мусульман в Україні, цілком імовірним мінімумом є цифра в межах 500 тис. віруючих [5].

Специфіка в тому, що про український іслам як єдину громаду, (як і православ'я) говорити не можна. На сьогодні існує кілька зареєстрованих мусульманських центрів (Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), Духовний центр мусульман України (ДЦМУ), Духовне управління мусульман України "Умма", "Київський Муфтіят", "Альраїд" та ін.). Тому, при дослідженнях міжконфесійних відносин України необхідно враховувати не лише діалог мусульмани-"інші", а й внутрішні мусульманські стосунки. Варто зазначити, що іслам в Україні не пов'язаний із конфесійною специфікою, адже він не привів до появи нових течій чи напрямів. Переважна більшість мусульман України – суніти [2: 7].

Попри значні зусилля для формування позитивного ставлення до мусульман (конференції, участь у міжцерковних радах, популяризація літератури), згідно з даними соціологічного дослідження лише 15 % українців сприймають іслам позитивно; приблизно така ж кількість висловила негативну оцінку, а більшість респондентів займають нейтральну позицію [6: 50]. Очевидно, що негативне ставлення до мусульман в Криму склалося історично, відтак значний відсоток людей просто не бажає долати такі застарілі стереотипи і не зважає на позитивні моменти популяризації ісламського віровчення.

Етнічний фактор також впливає на розвиток ісламу (наприклад, в Україні проживають представники 26 тюркських народів, які сповідують іслам) [7: 604]. Конфліктність між християнством та ісламом певною мірою зумовлена саме етнічним чинником або расистською нетолерантністю. Сьогодні зростає роль нових мусульманських діаспор, переважно переселенців із арабських країн, в той час як частка "новонавернених" слов'ян залишається незмінною.

Варто виділити ще одну проблему, яка загострює конфліктну ситуацію у міжрелігійних стосунках. Це відсутність вищої духовної освіти – власне мусульманських університетів (за винятком Київського ісламського університету при духовному управлінні мусульман України). Мережа шкіл (*медресе*) не має змоги підготувати серйозні богословські кадри для ведення конструктивного діалогу з "іншими", а навчання за кордоном часто призводить до орієнтування на ті державно-церковні та міжконфесійні стосунки, які пропагувались в країні, де розташований університет. В той час як така модель діалогу може зовсім не підходити Україні [8].

Особливістю розвитку міжконфесійних відносин в Україні є й те, що перехід мусульманина в православ'я спостерігається вкрай рідко. Згідно з Шаріатом "зрадників віри" необхідно карати на смерть. Перехід із православної віри в іслам також явище виняткове. У загальнодержавному підрахунку – це незначний відсоток.

Окремо варто згадати про фактичну неможливість звершення *намазу* у робочий час або звільнення від праці у святковий день мусульман – п'ятницю. Це створює додаткові труднощі для українських послідовників Пророка.

Значну роль у формуванні в ісламофобських настроїв в Україні, як і в світі, відіграють ЗМІ. Зокрема, вітчизняний сходознавець М. Якубович зазначає загальну низьку кількість викладу матеріалу, що стосується ісламу. Серед вітчизняних видань він особливо гостро критикує донецьку газету "Труд", а також тижневик "Комсомольская правда". Дослідник наводить численні приклади, де не чітко розмежовується іслам взагалі як релігія та тероризм як дестабілізуюче явище ХХ ст.; матеріал, що стосується мусульман, може подаватися вибірково, вириваючи з контексту окремі негативні прояви ісламістів [5]. Це сприяє створенню негативних стереотипів, котрі не просто викоринити для налагодження толерантного ставлення в майбутньому.

Варто зазначити історичну картину, яка склалася внаслідок межування з татарсько-турецьким світом. Значний масив бойових балад та пісень розповідають про героїв-козаків (християн) і ворогів-работорговців (мусульман). У творах виділяються окремі протиставлення, наприклад, українці – мирні, татари – завойовники. Ці стереотипи можуть закладатися в уяві дітей ще у 6-7 класі [5].

Важливою ознакою, зокрема, християно-ісламських стосунків є орієнтація українських релігійних організацій на певні закордонні центри. Так, наприклад РКЦ України орієнтується на Ватикан та узгоджує всі документи щодо мусульман відповідно до папських постанов. УПЦ у цьому питанні має схоже відношення як і РПЦ.

Мусульманські громади України, хоча й не підпорядковуються якомусь закордонному центру, проте орієнтуються на певну мусульманську країну та її "модель" ісламу, наприклад, на Саудівську Аравію чи Туреччину [9: 3].

Більшість об'єднань мусульман (ДУМК, ДУМУ, ДЦМУ) входять до складу Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій, що свідчить про їх певний рівень толерантності та бажання вести діалог з іншими релігійними організаціями України. З іншого боку, зазначена рада церков радше є декларативною організацією і реально не вирішує проблем міжконфесійної взаємодії в Україні.

Окремо варто згадати про Міжконфесійну раду Криму "Мир – дар Божий", яка була створена у листопаді 1992 р. з метою сприяння утвердженню релігійного миру. Саме на Кримському півострові проживає більша частина мусульман України, що потенційно перетворює Автономну республіку Крим на зону, де можлива реальна загроза міжконфесійного протистояння. До 60-ї річниці депортації

кримських татар була оприлюднена заява цієї ради, в якій йшлося про толерантність міжконфесійних відносин як наріжний камінь на шляху просування до розбудови цивілізованого суспільства та про запоруку миру і благополуччя загалом [9: 4].

Для поліпшення міжконфесійного діалогу проводяться і різноманітні спільні публічні заходи. Один із таких християно-ісламських заходів під назвою "Міцна родина – запорука майбутнього" відбувся в Києві весною 2004 р. Головною метою цього заходу було пізнання головних істин та додання упереджень стосовно один одного. Як відзначає керівник центру ісламознавства професор М. Кирюшко: "Лише розуміючи один одного можна навчитись мирно співіснувати" [10: 72]. На подібних заходах відзначається, що всі релігії мають схожі проблеми, тому до обговорюваних часто відносять проблеми сім'ї, виховання молоді, боротьбу з хворобами, соціальну роботу. Саме ці питання вважаються плацдармом для подальшого більш ґрунтовного богословського діалогу.

До подібних зустрічей долучаються і вчені релігієзнавці країни. На вищезгаданому обговоренні була присутня проф. Л. Филипович, яка від імені науковців відзначила необхідність та своєчасність таких заходів [10: 73].

Сьогодні ісламська община певною мірою веде діалог із найбільшими церквами України, зокрема: УПЦ та УПЦ КП. З іншими церквами-членами Всеукраїнської ради церков реальний діалог або співпраця не спостерігається. Очевидно, що стосунки з кожною конфесією є різними, як і ставлення кожної окремої організації до ісламу.

Наприклад, відносини в Криму між ДУМК та УПК КП є більш тісними, ніж з іншими конфесіями. Це видно з низки спільних зустрічей та налаштованості до діалогу. Крім того, однією із умов повернення ДУМКУ до Міжрелігійної ради Криму "Мир – дар Божий" було входження до неї УПК КП, на що УПЦ відгукнулася негативно. (Вихід ДУМКУ спричинений конфліктом з УПЦ МП щодо повалених православних хрестів та актів вандалізму на мусульманських кладовищах) [11: 120].

З іншого боку, стосунки ДУМК з вірними УПЦ МП також не дуже гострі. Так, у газеті "Таврида православная" – офіційному виданні Сімферопольської та Кримської єпархії УПЦ – за останні 3 роки жодного ісламофобського матеріалу не надруковано. В свою чергу, і муфтії Еміралі Аблаєв і митрополит Сімферопольський Лазар неодноразово підкреслювали, що ніякого міжрелігійного конфлікту немає, а є конфронтація між політиками [11: 121].

Однією із головних проблем ісламу в Криму залишається побудова соборної мечеті у Сімферополі. Попри декларовану рівність та повагу влади до всіх конфесій, земельна ділянка під культову споруду досі не виділяється. В свою чергу, керівництво Кримської єпархії УПЦ МП не реагує на ці події, що виражає характер відносин між цими конфесіями. Натомість, архієпископ УПЦ КП Климент підтримував таку ідею та приніс символічний камінь для будівництва мечеті [11: 122].

Важливо зазначити, що представники всіх конфесій звертають увагу на високий ступінь політизованості міжрелігійних стосунків. Це стосується і питання виділення землі під будівництво згаданої мечеті, і повернення культових будівель, і багатьох інших проблем. Усі релігійні організації закликають владу об'єктивно врегулювати суперечливі поточні питання громад, що дозволить зменшити напругу на півострові і підвищить рівень толерантизації міжконфесійних відносин [10: 73].

Можна зробити **висновок**, що світоглядний та релігійний плюралізм вже притаманний українському суспільству, тому необхідно шукати модель співіснування різних конфесій задля збереження миру. Потрібно дати змогу всім церквам мирно виконувати свої молитви та обряди, будувати власні культові споруди, відвідувати кладовища. Вкрай гостро постає проблема збереження міжконфесійної рівноваги на Кримському півострові, де компактно проживає велика кількість мусульман. У цьому регіоні ситуація загострюється за рахунок політичних питань та невдоволеності минулими образами кримських татар. Так, діє низка міжконфесійних рад, наприклад, "Мир – дар Божий", проте до реальної стабілізації та зняття міжконфесійної напруги ще далеко. На засіданнях подібних організацій найчастіше йдеться про проблеми політизації релігій, мирне співіснування та взаємодопомогу у соціальній сфері. Проте далеко не завжди діяльність таких організацій переходить за межі декларування толерантності та миру.

Отже, попри те, що протягом останніх років мусульмани приймають все активнішу участь у громадському та соціально-політичному житті України, на релігійній мапі України послідовники Мухаммада залишаються "небажаними гостями". Загострюють конфліктність ситуації невирішеності економічно-майнових та соціальних проблем, зокрема, повернення культових споруд та земель під забудову для депортованих татар АРК. Тому про конфлікти суто релігійні говорити поки що не доводиться. Варто також зазначити зростання загрози конфліктності всередині самої мусульманської спільноти [11: 121].

Необхідно додати, що Україна позиціонує себе в якості демократичної країни, з чого випливає абсолютизація права на реалізацію її громадянами власної ідентичності, у тому числі і релігійної. До деструктивних факторів варто віднести також нерівне ставлення влади АРК та України загалом, наприклад, до православ'я та ісламу. На офіційному рівні іслам майже ніде не фігурує, а держава ніяк не реагує на відзначення головних мусульманських свят – *Курбан-байрам* та *Ураза-байрам* [12: 81].

Проблема міжконфесійних відносин, пов'язаних з ісламом в Україні, залишається відкритою. Для оптимізації відносин між послідовниками Мухаммада та християнами необхідне об'єктивне вирішення важливих для обох конфесій проблем, якого можна досягти лише шляхом переговорів та тривалих богословських діалогів – із залученням владних органів, проте поки що про реальні справи у цій сфері говорити рано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Іслам в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/42965.
2. Колодний А. М. Іслам в його українському контексті : актуальність і проблеми дослідження / А. М. Колодний // Українське релігієзнавство. – Київ, 2004. – № 3–4 (31–32). – С. 5–10.
3. Yakubovych M. Islam and Muslims in Contemporary Ukraine : Common Backgrounds, Different Images / Mykhaylo Yakubovych // Religion, State and Society. – 2010. – No. 3. – P. 293–294.
4. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2012/47891>.
5. Якубович М. Ісламофобія [Електронний ресурс] / М. Якубович, О. Бездітько // Іслам в Україні. – Режим доступу : http://islam.in.ua/15/ukr/full_articles/19/visibletype/1/index.html.
6. Релігія і влада в Україні : проблеми взаємовідносин. – К. : Центр Разумкова, 2011. – 50 с.
7. Історія релігії в Україні : [навчальний посібник] / Колодний А. М., Яроцький П. Л., Лобовик Б. О. та ін. ; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Т-во "Знання", КОО, 1999. – 735 с.
8. Якубович М. М. Іслам в "континентальній" Україні і суміжних державах СНД : головні проблеми розвитку громад [Електронний ресурс] / М. М. Якубович. – Режим доступу : <http://salam.org.ua>.
9. Міжконфесійна Рада Криму "Мир – дар Божий" // Релігійна панорама. – 2004. – № 5. – С. 3–4.
10. Кирюшко М. І. Публічний мусульмансько-християнський діалог "Міцна родина – запорука майбутнього" / М. І. Кирюшко // Релігійна панорама. – 2004. – № 10. – С. 72–73.
11. Кисельов О. С. Вивчення мусульмансько-християнських відносин в Україні : завдання, методи та проблеми / О. С. Кисельов // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 1. – С. 119–122.
12. Кирюшко М. І. Діалог мусульман і християн як складова гармонійних міжконфесійних відносин / М. І. Кирюшко // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. – Київ, 2005. – С. 80–86.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Islam v Ukraini [Islam in Ukraine] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/42965.
2. Kolodnyi A. M. Islam v yogo ukrainskomu konteksti : aktualnist i problemy doslidzhennia [Islam in its Ukrainian Context : Topicality and Research Issues] / A. M. Kolodnyi // Ukrainske religieznastvo [Ukrainian Religious Studies]. – Kyiv, 2004. – № 3–4 (31–32). – S. 5–10.
3. Yakubovych M. Islam and Muslims in Contemporary Ukraine : Common Backgrounds, Different Images / Mykhaylo Yakubovych // Religion, State and Society. – 2010. – No. 3. – P. 293–294.
4. Religiyni organizatsii v Ukraini (stanom na 1 sichnia 2012 r.) [Religious Organizations in Ukraine (as of January 1, 2012)] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2012/47891>.
5. Yakubovych M. M. Islamofobiia [Islam Phobia] [Elektronnyi resurs] / M. M. Yakubovych, O. Bezditko // Islam v Ukraini [Islam in Ukraine]. – Rezhym dostupu : http://islam.in.ua/15/ukr/full_articles/19/visibletype/1/index.html.
6. Religiia i vlad v Ukraini : problemy vzaemovidnosyn [Religion and Power in Ukraine : Issues of Interrelations]. – K. : Tsentrazumkova, 2011. – 50 s.
7. Istoriia religii v Ukraini [Religion History in Ukraine] : [navchalnyi posibnyk] / [Kolodnyi A. M., Yarotskyi P. L., Lobovyk B. O. ta in. ; za red. A. M. Kolodnogo, P. L. Yarotskogo]. – K. : T-vo "Znannia", KOO, 1999. – 735 s.
8. Yakubovych M. M. Islam v "kontynentalnyi" Ukraini i sumizhnykh derzhavakh SND : golovni problemy rozvytku gromad [Islam in the "Continental" Ukraine and Neighbouring Commonwealth of Independent States : Principal Issues of Societies' Development] [Elektronnyi resurs] / M. M. Yakubovych. – Rezhym dostupu : <http://salam.org.ua>.
9. Mizhkonfesiynna Rada Krymu "Myr – dar Bozhyi" [Cross-Confessional Crimean Council "Peace – the God's Gift"] // Religiynna panorama [Religious View]. – 2004. – № 5. – S. 3–4.
10. Kyriushko M. I. Publichnyi musulmansko-khrystyianskyi dialog "Mitsna rodyna – zaporuka maibutniogo" [Publicist Muslim Orthodox Dialogue "Strong Family – the Basis of Future"] / M. I. Kyriushko // Religiynna panorama [Religious View]. – 2004. – № 10. – S. 72–73.
11. Kyseliov O. S. Vyvchennia musul'mans'ko-khrystyianskykh vidnosyn v Ukraini : zavdannia, metody ta problemy [Muslim Orthodox Relationships Learning in Ukraine : Tasks, Methods and Issues] / O. S. Kyseliov // Nauka. Religiia. Suspilstvo [Science. Religion. Society]. – 2009. – № 1. – S. 119–122.
12. Kyriushko M. I. Dialog musulman i khrystyan yak skladova harmoniinykh mizhkonfesiinykh vidnosyn [Muslim and Christians' Dialogue as the Component of Harmonious Cross-Confessional Relationships] / M. I. Kyriushko // Aktualni pytannia mizhkonfesiinykh vzaemovidnosyn v Ukraini [Current Issues of Cross-Confessional Interrelations in Ukraine]. – Kyiv, 2005. – S. 80–86.

Матеріал надійшов до редакції 13.05. 2014 р.

Кобетяк А. Р. Ислам в Украине: реалии сосуществования.

Предложенное исследование раскрывает современное состояние развития ислама на территории Украины. Проанализирована сложившаяся модель христианско-исламских отношений в стране в целом и на Крымском полуострове в частности. Исследовано отношение органов власти к православным и мусульманам, которое значительно отличается, что обостряет возможность религиозного противостояния. Доказано, что конфликты, прежде всего, связаны с определенными политическими вопросами и крайне редко носят сугубо религиозный характер. Кроме того, в значительной мере воплощено стремление мусульман активно принимать участие в разнообразных научно-богословских и культурно-социальных мероприятиях, а также в межрелигиозных советах, как например, Всеукраинский совет церквей или Межконфессиональный совет Крыма.

Ключевые слова: ислам, мусульмане, христианско-исламские отношения, мечеть, диалог.

Kobetiak A. R. Islam in Ukraine: Reality of Coexistence.

The proposed research reveals the current status of Islam in Ukraine. Despite the small percentage of prevalence, today Islam is the second religion after Christianity in Ukraine. This paper assesses the statistical data regarding the Muslims' institutional establishment and reveals its geography. In particular, we have analyzed the already existing model of Christian Muslim relations in the country in general and on the Crimean peninsula in particular. It is analyzed that the authorities' attitude towards the Orthodox and Muslims differs significantly and this fact exacerbates the possibility of religious conflict. In general, the significant level of the religion politicization is not conducive to the establishment of peaceful relations between Christians and Muslims. However, it is proved that conflicts are usually associated with political issues and they are purely religious in nature rarely. Also, it is a necessity to implement the principles of tolerance, which will contribute to the harmonization of inter-confessional relations, especially on the Crimean peninsula. We have also covered Muslim attempts to participate actively in a variety of scientific and theological, cultural and social activities, and also in inter-religious council, such as the All-Ukrainian Council of Churches and Interconfessional Council of Crimea. It is concluded that, in general, Muslims and Christians declare tolerance as an essential category of its own existence, but a significant level of politicization and ethnocultural factors often push the representatives of Christianity and Islam to the conflict.

Keywords: Islam, Muslim, Christian-Muslim relations, mosque, dialogue.